

НАЦІОНАЛЬНИЙ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПІК
ЦЕНТР АРХЕОЛОГІЇ КИЄВА ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ
ТА ПРАВознавства ІМ. О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО ЧЕРНІГІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ЛАБОРАТОРІЯ ГУМАНІТАРНИХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. АДАМА МІЦКЕВИЧА В ПОЗНАНІ
КИЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ І СЕМІНАРІЯ
ВИШГОРОДСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ХРИСТИЯНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

ЦЕРКВА - НАУКА - СУСПІЛЬСТВО: ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ

МАТЕРІАЛИ
П'ЯТНАДЦЯТОЇ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(29 ТРАВНЯ – 3 ЧЕРВНЯ 2017 Р.)

КИЇВ – 2017

НАЦІОНАЛЬНИЙ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ І УТОПК
ЦЕНТР АРХЕОЛОГІЇ КИЄВА ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ПРАВознавства
ім. О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО ЧЕРНІГІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
ЛАБОРАТОРІЯ ГУМАНІТАРНИХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ СТУДІЙ
УНІВЕРСИТЕТУ ім. АДАМА МІЦКЕВИЧА В ПОЗНАНІ
КИЇВСЬКА ДУХОВНА АКАДЕМІЯ І СЕМІНАРІЯ
ВИШГОРОДСЬКИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ХРИСТІЯНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Церква - наука - суспільство: ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ

*Присвячується 250-річчю від дня народження
митрополита Євгенія (Болховітінова)*

Матеріали П'ятнадцятої Міжнародної наукової конференції
(29 травня – 3 червня 2017 р.)

КИЇВ – 2017

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМПІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

- Михайлина Любомир Павлович**, доктор історичних наук, генеральний директор Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника – **голова**
- Антоній (Паканич)**, Митрополит Бориспільський і Броварський, керуючий справами Української Православної Церкви, ректор Київської духовної академії і семінарії, професор – **співголова**
- Коваленко Олександр Борисович**, кандидат історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка – **співголова**
- Музичук Ольга Володимирівна**, директор Центрального державного історичного архіву України, м. Київ – **співголова**
- Сагайдак Михайло Андрійович**, кандидат історичних наук, директор Центру археології Києва Інституту археології НАН України – **співголова**
- Титова Олена Миколаївна**, кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України, директор Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури – **співголова**
- Пивоваров Сергій Володимирович**, доктор історичних наук, професор, заступник генерального директора з наукової роботи Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника – **співголова**
- Івакін Всеволод Глібович**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України
- Ластовський Валерій Васильович**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв
- Димчик Рафал**, доктор, ад'юнкт, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані (Польща)
- Черненко Олена Євгенівна**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка
- Крайній Костянтин Костянтинович**, кандидат історичних наук, начальник науково-дослідного відділу історії та археології Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника – **відповідальний секретар**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника
Протокол № 4 від 27.04.2017 р.

ЗМІСТ

Християнська церква в Європі від Раннього Середньовіччя до Нового часу: інтердисциплінарні дослідження

<i>Дзісяк Я. І.</i>	Питання православ'я у політиці гетьмана Тетері	7
<i>Жиленко І. В.</i>	Ідіофони в історії Печерського монастиря	9
<i>Крайня О. О.</i>	Вплив мілітаризації суспільства на життя Церкви в Україні (аналіз документів з історії Києво-Печерської лаври 2-ї половини XVII–XVIII ст.)	16
<i>Кузьмук О. С.</i>	Джерела до історії приписних Новопечерських Чолнського і Свинського монастирів у фонді 128 ЦДІАК України	25
<i>Ластовський В. В.</i>	Трахтемирівський та Зарубський монастирі: питання часу функціонування та статусу	28
<i>Нетудихаткін І. А.</i>	Урочисте освячення Андріївської церкви у Києві 19 серпня 1767 р. (до 250-ї річниці храму)	30
<i>Нікітенко М. М.</i>	Про вплив традиції ісихазму на розповідь Києво-Печерського патерика про прп. Миколу Святошу	32
<i>Омельчук В. В.</i>	Провадження у земельній справі Києво-Печерської лаври з військовим товаришем Семеном Пустотою	35
<i>Петрушко Л. А.</i>	Богослов'я сліз у Лествиці преподобного Іоанна Синайського	40
<i>Ромінський Є. В.</i>	Правотворчість давньоруської церкви в царині регулювання громадських відносин (XI – перша половина XIV ст.)	44
<i>Русакова Ю. М.</i>	Институт аренды как система социально-экономических отношений между евреями и шляхтой в частных поместьях Волынского воеводства на протяжении 1569–1647 гг.: историография проблемы	48
<i>Тараніна Б. К.</i>	Кирилична збірка бібліотеки Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря за каталогами 1765 та 1808 р.: порівняльний аналіз	53
<i>Філіпова Г. В.</i>	Почепські церкви в часи належності міста до вотчин князя О. Д. Меншикова	58
<i>Шумило С. В.</i>	До питання локалізації місця перебування прп. Антонія Печерського на Афоні	62
<i>Шумило С. В.</i>	Український козацький скит “Чорний Вир” на Афоні у XVIII ст. за маловідомими архівними джерелами	69

Християнська церква XIX – початку XXI століть: джерела, історія та історіографія

<i>Бартош А. Є.</i>	Листи з фронту до Духовного собору Києво-Печерської лаври. Рік 1917 (За матеріалами ЦДІАК України)	78
<i>Бойчура Максим, о.</i>	Влияние научных взглядов митр. Евгения Болховитинова на учебный процесс Киевской духовной академии	83
<i>Бондарчук П. М.</i>	Храм у житті православних вірян в УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х років)	87
<i>Веденеев Д. В.</i>	Органы КГБ как инструмент оперативной разработки и ликвидации Православных монастырей в Украинской ССР (1954 – начало 1960-х гг.)	91
<i>Гринюка Б. М.</i>	Особливості релігійного життя в селі Коцюбинці у радянський період (1944–1991)	96
<i>Гуменяк А. Р.</i>	Історія формування осередків Домініканського ордену в Галичині	102
<i>Заєць О. В.</i>	Приватні книжкові зібрання ченців у складі бібліотеки Києво-Печерської лаври як фактор книжної культури	107
<i>Кабанець Є. П.</i>	Сучасні містифікації лаврської трагедії	112
<i>Ковальчук Г. І.</i>	Власницькі конволюти митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) як відбиття книжкової культури епохи	117
<i>Кукса Н. В.</i>	Доля Богданових церков у Суботові періоду антирелігійної кампанії 20–30-х рр. XX ст.	122

<i>Ластовська О. Л.</i>	Щоденник київського митрополита Серапіона як джерело інформації про поховання у Софії Київській	125
<i>Литвин Н. М.</i>	“Подробное наставление...” І. Р. Мартоса в контексті історії лаврського садівництва ХІХ ст.	127
<i>Львова О. Л.</i>	Християнська Церква як оплот загальнонародських цінностей і носій альтернативного світогляду: історичний та сучасний контекст	131
<i>Майба І. Б.</i>	Культурно-просвітницька і релігійна діяльність Івана Прашка в Австралії, Новій Зеландії та Океанії (1914–2001)	136
<i>Перепелиця А. І.</i> <i>Павлова С. Ф.</i>	Єпископи Чигиринські вікарії Київської митрополичої єпархії від початку – ХІХ до другої половини ХІХ ст.	139
<i>Путова Г. В.</i>	Пастирські листи Антонія Баєвського: життя Луцько-Житомирської дієцезії у світлі епохи змін	144
<i>Чигирик І. І.</i>	Києво-Софійське духовне училище у часи архіпастирства Філарета (Амфітеатрова)	148
<i>Шеляженко Ю. В.</i>	Правовий ідеал особистої автономії в історико-релігійному контексті	154
<i>Шип Н. А.</i>	Єпископ Порфирій і професори Київської духовної академії у Київському слов'янському благодійному товаристві	157
<i>Шуміло В. В.</i> <i>Шуміло С. М.</i>	Писемна спадщина Істинно-Православної (Катакомбної) церкви: поетичний альбом схигумені Київського Покровського монастиря Софії Гриньової	162

Дослідження та збереження християнських пам'яток: теорія і практика

<i>Балакін С. А.</i> <i>Мельник О. О.</i> <i>Бардік М. А.</i>	Дослідження погосту церкви прп. Феодосія Печерського	169
<i>Бойко Т. В.</i>	Мистецька спадщина художників Києво-Печерської лаври першої половини ХІХ ст. Успенський собор	172
<i>Бойко-Гагарін А. С.</i>	Комплекс споруд Гостинного двору Києво-Печерської лаври на сучасному етапі	177
<i>Баривода А. Г.</i>	Релігійні мотиви польських патріотичних відзнак 1914–1939 рр.	181
<i>Вечерський В. В.</i> <i>Кабанець Є. П.</i>	Проблематика вивчення й атрибуції пам'яток українського церковного гаштування ХVІІ–ХVІІІ ст. з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника	184
<i>Кондратюк А. Ю.</i>	Доля церковних пам'яток, досліджених Григорієм Павлуцьким	186
<i>Козюба В. К.</i>	До питання про художньо-архітектурну реставрацію церкви Спаса на Берестові за часів Петра Могили	191
<i>Корнієнко В. В.</i>	Проблематика дослідження іконографії стінопису церкви Спаса на Берестові 40-х рр. ХVІІ ст.	194
<i>Литвиненко Я. В.</i>	До атрибуції Опанасівської церкви 1552 р. у Києві	197
<i>Лопухіна О. В.</i>	Амфора-корчага з графіті з фондів Національного заповідника Софія Київська: нове дослідження	199
<i>Лук'яненко В. І.</i>	Іконстас церкви Преподобного Антонія Печерського в Близьких печерах Києво-Печерської лаври	203
<i>Осадча О. А.</i>	Система розписів фасадів Троїцької Надбрамної церкви в історико-художньому контексті доби	208
<i>Пивоваров С. В.</i> <i>Льків М. В.</i>	Будівельна еволюція Трапезної церкви на Близьких печерах Києво-Печерської лаври	211
<i>Калініченко В. А.</i>	Онтологічна, теофанічна та есхатологічна парадигми ікони	218
<i>Пітателева О. В.</i>	Архаїчні фібули з Чорнівського городища ХІІІ ст.: до питання інтерпретації	220
	Іконографічні та художні передумови купольної композиції Трапезної церкви Києво-Печерської лаври	223

<i>Путова Г. В.</i>	Римо-католицький собор Святого Олександра. Ремонтно-реставраційні роботи 1991–1995 та 2011–2017 років: порівняльний аналіз (до 200-річчя заснування храму)	227
<i>Романченко О. Д.</i>	Формування розпланувальної структури Митрополичого саду Києво-Печерської лаври	231
<i>Сенченко Н. М.</i>	Іконостас православного храму як об'єкт церковної спадщини	236
<i>Сорока К. О.</i>	Пам'ятки Києво-Печерської лаври на сторінках журналу “Зодчий” та доповнення до нього “Неделя строителя”	241
<i>Студницька М. Р.</i>	Ідеї духовного та національного відродження в художньому ансамблі церкви Успіння Пресвятої Богородиці с. Жовтанці Кам'янка-Бузького р-ну на Львівщині	248
<i>Черненко А. Ф.</i>	Нормативно-правове регулювання режиму зберігання музейних цінностей	252
<i>Чирка Л. Г.</i>	Вироби з кістки з давньоруського Переяслава	256
<i>Шуліка В. В.</i>	Іконографічні ізводи ікон Пресвятої Трійці в Слобожанському іконописі першої половини XVIII ст.	258

Церковна археологія Лівобережної України

<i>Адруг А. К.</i>	Григорій (Геннадій) Константинович та чудотворна ікона чернігівської “Іллінської Богоматері”	263
<i>Бакуменко Я. С.</i>	Рувимська пустинь в “Описі Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря 1781 р.”	266
<i>Бондар О. М. Веремейчик О. М.</i>	Воскресенський храм початку XVIII ст. з Антоніївського монастиря в Любечі	267
<i>Гейда О. С.</i>	Втрачені скарби: унікальна збірка церковних старожитностей Чернігівського єпархіального древлесховища	273
<i>Дядечко О. О.</i>	Знахідки давньоруських дзвонів на території Чернігово-Сіверщини	278
<i>Міхеєнко К. М.</i>	Іллінська церква у Чернігові – поєднання різних архітектурних традицій	280
<i>Подлевський С. В.</i>	Символічні графіті з Успенського собору в Чернігові	282
<i>Ситий Ю. М.</i>	Цвинтарі південно-східної околиці Батурина	284
<i>Ситий Ю. М. Скороход В. М. Терещенко О. В.</i>	Скляні чарки у похованнях Батуринських цвинтарів XVII–XVIII ст.	288
<i>Токарев С. А.</i>	Вихідці з духовенства у складі козацької старшини Ніжинського полку	290
<i>Травкіна О. І.</i>	“Словесь Божіихъ самыхъ себе вразумляти и просвещати...” (до 300-річчя виходу Нового Завіту в друкарні Троїцько-Іллінського монастиря у Чернігові)	296
<i>Черненко О. Є.</i>	Інженерно-геологічні умови та особливості палеорельєфу у місці розташування Іллінської церкви в Чернігові	301
<i>Чугасва І. К.</i>	Чернігівські єпископи XII ст. в Іпатіївському літописному зводі та Любецькому синодику	306
<i>Ясновська Л. В.</i>	К. Т. Карпинський – дослідник церковних старожитностей Чернігівщини на початку XX ст.	310
<i>Список скорочень</i>		314

Пивоваров С. В.

Доктор історичних наук, професор
Заступник Генерального директора з наукової роботи
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

Ільків М. В.

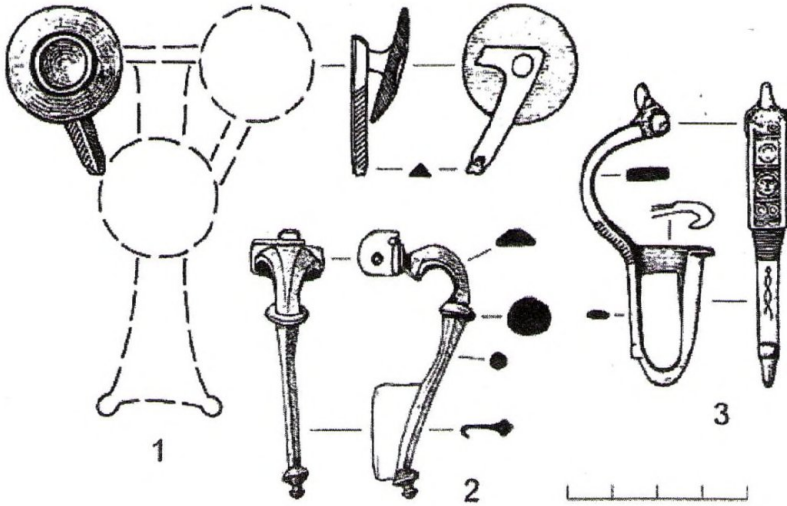
Кандидат історичних наук, асистент

Калініченко В. А.

Аспірант

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

АРХАЇЧНІ ФІБУЛИ З ЧОРНІВСЬКОГО ГОРОДИЩА XIII ст.: ДО ПИТАННЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Іл. 1. Бронзові фібули з Чорнівецького городища

Городище, яке належить до типу феодалських замків, досліджують вже тривалий час¹, але все нові знахідки та комплексний підхід до вивчення вже відомих, дає змогу отримати важливу інформацію про різні сторони життєдіяльності його мешканців у першій половині XIII ст.

Серед виявлених на городищі артефактів помітне місце посідають предмети пов'язані із християнською релігією чи синкретичними уявленнями, зокрема, нагрудні хрести-релікварії (енколпіони) різних типів, кам'яні та бронзові іконки, хрести-тільники, підвіски, лунниці, амулети² тощо. До подібних знахідок із пам'ятки також належать й т.зв. "громові стріли" тобто вироби, прикраси, предмети озброєння попередніх епох, які використовували у культових й магічних цілях³. Саме до них зараховували і три архаїчні бронзові фібули, що знайдені на городищі й інтерпретації яких й присвячена публікація.

¹Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 105-113; Михайлина Л. П., Возний І. П., Пивоваров С. В. Дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини експедицією Чернівецького держуніверситету // АДУ 1991. – Луцьк: Надстир'я, 1991. – С. 66-67. Пивоваров С. В. Дослідження Чорнівецького городища першої половини XIII ст. // Археологічні студії. – К.; Чернівці: Наші книги, 2008. – Вип. 3. – С. 180-199; Пивоваров С. В., Калініченко В. А., Ільків М. В. Візантійські та угорські монети з Чорнівецького городища // Вісник Інституту археології. Львів. ун-т. – 2016. – Вип. 11. – С. 198-213; Пивоваров С. В., Ільків М. В., Калініченко В. А. Нові знахідки предметів християнської культової символіки, з давньоруських пам'яток Буковини // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції. – К., 2016. – С. 25-28.

² Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 184-186, 196-197, 201, 224, 232.

³ Пивоваров С. В. "Громові" стріли в археологічних старожитностях Буковини // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 124-129; Ільків М. Археологічні старожитності в народній пам'яті населення Буковини // Історія і сьогодення музею: головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 468-474; Пивоваров С. В., Ільків М. В. "Громові стріли" у

Принагідно відзначимо, що Чорнівське городище переважно одношарове. Його датують першою половиною XIII ст., будь-яких нашарувань попередніх епох тут не зафіксовано. Правда, на пам'ятці є поховання і фундаменти культової споруди пізнішого часу, а саме XIV–XV ст.

Фібули, про які йтиметься, належать до пізньолатенського часу та раннього середньовіччя, культурних нашарувань цих періодів на пам'ятці немає. Отже, вони потрапили на городище, найвірогідніше, в давньоруський час, тим більше, що виявлені в комплексах разом із матеріалами першої половини XIII ст.

Перша із згаданих знахідок фібул 2012 р. сильно фрагментована – виявлено верхній лівий кут бронзової трикутної рамки із кнопкою-щитком, корпус відсутній (іл. 1, 1). Рамка характеризується трикутним профілем (0,3×0,4 см) та литим орнаментом у вигляді паралельних насічок на зовнішній площині, які, очевидно, імітують спіраль. Посередині випуклого щитка кнопки виконано кругле заглиблення, концентрично обведено канавкою. Поверхня виробу покрита товстим шаром патини темно-зеленого відтінку. Діаметр ніжки-заклепки – 0,4 см.

Достовірних аналогій знахідці в межах України відшукати не вдалося. Основним ареалом поширення фібул такого різновиду є Західна Померанія (Помор'я) та о. Рюген, у зв'язку з чим вже з кінця XIX ст. за ними закріпилася назва “фібули померанського типу”, “померанські фібули”. Знахідка із Чорнівського городища, за типологією Г. Ю. Еггерса, належить до типу II¹ і датується серединою I ст. до н.е. – серединою I ст. н.е. чи кінцем II – першою половиною I ст. до н.е.². Територіально найближчими знахідками є екземпляри з Гелесшти, Севені та “Угорщини”³.

Зазначену фібулу з городища варто пов'язувати зі старожитностями лукашівської культури, поселення якої в найближчій околиці відомі на протилежному березі р. Мошків (ур. Пуста Чорнівка), а також у Рідківцях (ур. Довга Долина, ур. Магальянське)⁴.

Другу фібулу виявлено 2016 р. у районі кліті № 27. Вона являє собою сильно профільовану застібку, яка характеризується потовщеною масивною головою (0,9×0,8×0,4 см) з отвором для осі та із зовнішнім гаком для тятиви пружини (іл. 1, 2). Над останньою присутня прямокутна в плані опорна пластина розмірами 1,75×0,60×0,15 см. Спинка сильно вигнута, трапецієподібна у профілі, максимальна ширина – 1,5 см. Ніжка фібули тонка завдовжки 3,9 см, шестигранно-ромбічна в перетині. Посередині корпусу на дужці, між спинкою та ніжкою присутня одна біконічна “намистина” (діаметр – 0,85-1,05 см). Загальна довжина фібули – 5,9 см.

За класифікацією О. Альмгрена, описана фібула належить до групи IV, першої основної серії з опорною пластиною, які датують у межах латенського та римського періодів⁵ (другою половиною I – початком II ст. н.е.). Центром побутування фібул цього типу вважають Паннонію і Норик, за межами яких їх вважають наслідують чи імпортом. У Карпато-Дністровському регіоні такі фібули зафіксовано серед старожитностей липицької та пшеворської культур (Верхня Липиця, Гринев, Галич, Вербички)⁶.

Неподалік Чорнівського городища відомі синхронні пам'ятки перших століть н.е., зокрема поселення Рідківці (ур. Калатура), Рогізна (ур. Біля Ставу)⁷ й Рогізна (ур. Мікулівка)¹.

системі язичницьких і християнських вірувань середньовічного населення Буковини // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали XII Міжнародної наукової конференції. – К., 2014. – С. 7-8.

¹ Babeş M., Coman R. O nouă “fibulă pomeraniană” în România // *Arheologia Moldovei*. – 2005. – Vol. XXVIII. – P. 142-143; Eitel P. Das Gräberfeld von Mühlen Eichsen, Mecklenburg-Vorpommern. Zum Stand der Ausgrabung, Aufarbeitung und Auswertung // *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa*. – Hamburg: Archäologisches Museum, 2014. – S. 180.

² Babeş M., Coman R. O nouă “fibulă pomeraniană” în România. – S. 143-144.

³ Babeş M. Die Poinesti-Lukasevka-Kultur: ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den Jahrhunderten vor Christi Geburt. – Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1993. – S. 91, abb. 24, s. 95, abb. 25, taf. 24.

⁴ Тимошук Б. О. Чернівецька область // Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 150, 152.

⁵ Almgren O. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und südrussischen Formen. – Stockholm, 1897. – S. 35-37.

⁶ Ароз А. К. Фібулы юга европейской части СССР (II в до н.э. – IV в. н.э.) // САИ. – 1966. – Вып. Д1-30. – С. 36-38, табл. 7, 4; 20, 3, Бидзиля В. И., Русанова И. П. Липецкая культура // *Археология СССР. Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. – первой половине I тысячелетия н.э.* – М.: Наука, 1993. – С. 100, 258.

⁷ Тимошук Б. О. Чернівецька область. – С. 112, 150, 152.

Третю, найбільш пізню з описаних знахідок, виявлено в оборонній кліті № 14 поряд з такими речами давньоруського часу як підвісні двоциліндричні замки, чересло, наконечники стріл і шпори, прикраси тощо². Фібула – цільнолита, з кнопкою-виступом на головці, півколом вигнутою спинкою з прямокутним профілем та U-подібною ніжкою (іл. 1, 3). На головці виробу накипіла іржа від осі та пружини. На зовнішній площині спинки нанесено зображення в прямокутній рамці, під яким відлито 13 паралельних пружків для імітації підв'язки, а на зовнішній опуклій стороні ніжки – узор на зразок плетінки. Загальна довжина фібули становить 6,65 см; ширина спинки – 0,85 см; ширина ніжки – 0,5 см; вага – 15 г.

Термінологія для означення подібних знахідок доволі різна: “римсько-візантійські фібули”, “візантійсько-дунайські фібули”, “фібули із псевдопідв'язкою” тощо. В одній з останніх узагальнених публікацій І. Гавритухін об'єднав їх як фібули візантійського кола (литі дунайсько-іллїрійські), які еволюціонували в декорі від складних до схематичних та від високих до низьких за розмірами³. На думку дослідника, фібула із Чорнівського городища належить до рідкісних і ранніх варіантів литих візантійських типів, що датують приблизно серединою VI ст. Їх проникнення на значну територію Західної України зумовлено взаєминами різного характеру між широким колом слов'ян і Візантією⁴.

Знайдені на Чорнівському городищі фібули датуються I ст. до н.е. – I ст. н.е., I – початком II ст. н.е. та VI ст. н.е. тобто всі вони, по відношенню до періоду існування городища в першій половині XIII ст., є архаїчними. Подібні знахідки відомі й на інших давньоруських пам'ятках. Наприклад, під час розкопок столиці Галицько-Волинського князівства м. Галич, в різних його частинах (Залуква, Крилос, Княже) знайдено близько 7 подібних фібул⁵, які датують останніми століттями до н.е. – першими століттями н.е. Не виключено, що такі знахідки траплялися й на інших давньоруських пам'ятках, але їх не враховували в описі артефактів XII – першої половини XIII ст.

Постає питання про призначення і використання таких фібул мешканцями городища. Найпростішим, на нашу думку, є віднесення їх до розряду “громових стріл” із використанням у різних синкретичних культових і магічних обрядах, які, за даними писемних джерел, мали місце в давньоруський час. Разом із тим можливе й інше пояснення присутності таких фібул в давньоруських старожитностях.

У християнській іконографії вже з візантійського часу одним із елементів одягу, в якому зображали Ісуса Христа, Богоматір, Святих і Великомучеників, була застібка чи фібула. Нею скріплювали краї гіматія, хламиди, лацерни тобто верхнього одягу (плащів), який вкривав постаті християнських праведників. Особливо часто фібули (їх також називають запони, або аграфи) зустрічаємо на іконах із зображенням святих мучеників і благовірних князів. Згодом зображення фібул на плащах воїнів стало символізувати служіння Небесному Царю – Господу Ісусу Христу і входження до його Святого Воїнства. Отже, можемо припустити, що фібула в іконографії символізувала приналежність до воїнства, яке захищало християнську релігію. Не виключено, що не тільки фібули-застібки з ікон були символами воїнів-захисників, а й знайдені за різних обставин чи привезені із місць, пов'язаних із життям і подвигами святих-великомучеників реальні металеві застібки-фібули могли служити християнськими амулетами давньоруським воїнам і бути предметами вшанування й поклоніння.

¹ Пивоваров С. Археологічні дані про минуле Чернівців та його околиць // Чернівці: Історія і сучасність. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 12.

² Возний І. П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII – XIII ст. – Чернівці: Рута, 1998. – С. 31, рис. 22.

³ Гавритухин І. О. Фібулы византийского круга в Восточной Европе (литые дунайско-иллирийские) // МАИЭТ. – 2002. – Вып. IX. – С. 229-250.

⁴ Гавритухин І. О. Фібула из Луки-Каветчинской в контексте славяно-византийских связей // Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu – Warszawa-Lublin, 2003. – С. 204; Гавритухин І. О. Византийские влияния на восточноевропейские народы славянского и тюркского круга в VI–VII вв. // Труды III (XIX) Всероссийского археологического съезда. – Великий Новгород; Старая Русса, 2011. – Т. II. – С. 15-18.

⁵ Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. – К.: Мистецтво, 1997. – С. 197.

Відповідальні за випуск
Крайній К. К., Черняхівська О. М.

Редагування, коректура
Крайнього К. К., Ляшко Г. С., Свєшнікової Н. Т., Сушка В. Ю., Черняхівської О. М.

Дизайн, верстка
Крайнього К. К.

Наша адреса:

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник
м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 21

Папір офсетний. Формат 60x84/8
Ум.-друк. арк. 32,75. Набір комп'ютерний
Наклад 100 прим.

